

J. Noorduyn

De islamering van Makasar

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 112 (1956), no: 3, Leiden, 247-266

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

DE ISLAMISERING VAN MAKASAR

De factor die de verbreding van de Islam in Indonesië historisch én geografisch bepaald heeft, is naar de geijkte zienswijze de buitenlandse en Indonesische handel geweest. De eersten die deze godsdienst in de verschillende streken van Indonesië brachten, waren de handelaars, Indiërs en Perzen eerst, Maleiers en Javanen later. Het voornaamste algemene argument voor deze zienswijze is het feit, dat de Islam het eerst vaste voet gekregen heeft in de gebieden waar de handelscentra aan de grote handelsroutes door de-archipel gevestigd waren, op N. Sumatra, Malaka, O. Java en in de Molukken, en van daaruit verder verspreid is.

Hiermee is echter slechts een deel, het aanvangsstadium, van de Islamisering van Indonesië getekend en verklaard. Want dat er daarnaast ook andere factoren in het spel waren, blijkt uit allerlei dat hierna nog onverklaard blijft. De Islamisering was geen geleidelijk en automatisch verloopend proces, dat uit een enkele primaire oorzaak te verstaan is. De oorzaken waardoor sommige eilanden geheel of bijna volledig tot in het binnenland voor de Islam gewonnen werden als Java en Sumatra en andere nooit, of slechts voor een gering deel als Borneo en Celebes, waar toch evenzeer de vreemde Moslimse handelaars te vinden waren; waardoor het na de eerste aanraking met de Islam soms tientallen jaren geduurd heeft voordat de bevolking van een vorstendom of andere gemeenschap tot de Islam overging en dan vaak vrij plotseling en in haar geheel, kunnen niet bij de handel en de kooplieden gezocht worden¹⁾). In hun persoon kwam, ook ongezoekt en onbedoeld, de nieuwe godsdienst in de koopsteden. Maar zij waren en bleven er toch grotendeels vreemdelingen, hoe groot hun materieel en cultureel prestige ook geweest mag zijn. En de aanvaarding van dit vreemde cultuurgoed in de Indonesische gemeenschappen, de inpassing en toeigening ervan in de eigen culturen is een onderdeel van de geschiedenis van deze culturen zelf, even gevarieerd en even overeenkomstig als deze culturen zelf, en is bepaald door de politieke, culturele, dynastieke situatie van

¹⁾ Ook al kunnen individuele overgangen als gevolg van de eerste contacten met Moslimse kooplieden zeer goed zijn voorgekomen.

deze gebieden. Het is in overeenstemming hiermee, dat de Indonesische traditie de invoering van de Islam meestal toeschrijft aan de eigen vorsten en hoofden in samenwerking met Indonesische wetgeleerden en theologen, en niet aan kooplieden.

In de Islamisering van Indonesië laten zich dus twee duidelijk onderscheiden fazen onderkennen: *de komst van de Islam* en *de invoering van de Islam*, de eerste een onderdeel van de geschiedenis van de handelsbeweging in de gehele archipel, de tweede bestaande uit aparte episodes uit de historie der verschillende Indonesische volken, die dus in afzonderlijke monografietjes te beschrijven zijn, met eigen redenen en oorzaken per streek en met hoogstens een algemeen patroon dat in vele gevallen te herkennen is; eventueel gevolgd door een derde fase: de uitbreiding van de Islam, thans gewapenderhand, van uit de 't eerst geïslamiseerde streken over de naburige rijken en groepen.

De Islamisering van Goa en Tallo*, de twee sinds de eerste helft van de 16de eeuw verbonden Makasaarse rijken, die in die zelfde tijd betrokken werden in de handel van de Maleise landen tot in de Molukken, geeft een duidelijk exempel van deze algemene karakteristiek te zien, al zijn de berichten, als zo vaak, meestal slechts fragmentarisch en soms legendarisch gekleurd.

De komst van de Islam.

Zowel uit Portugese als uit Makasaarse bronnen is bekend, dat reeds vrij vroeg in de 16de eeuw Maleise, dus Moslimse, handelaars zich in Makasar en elders op de kust van Z. W. Celebes gevestigd hadden. De kroniek van Goa vermeldt²⁾, dat onder Karaeng Tumapa'risi⁵-kallonna (f 1547)³⁾ een Djawa, I Galassi* (?) geheten, tot hem kwam. De naam Djawa duidt erop dat deze man ergens uit het ten Westen van Celebes gelegen deel van de archipel kwam, dus niet noodzakelijk uit Java, eerder van Sumatra of Malaka.

Van de Karaeng van Tallo*, Tunipasuru⁵, die een tijdgenoot van Tumapa'risi⁵-kallonna was, bericht de kroniek van Tallo⁵⁴⁾, dat hij graag verre reizen maakte en zo een tocht naar Malaka en Djohor ondernam, waar hij een schuldvordering had uitstaan.

Onder de volgende Karaeng van Goa, Tunipalangga (1546—1565), vestigde zich de Djawa, Anakoda Bonang geheten, in Goa en verwierf

²⁾ Matthes, Makassaarsche Chrestomathie 1883 pg 151.

³⁾ De hier opgegeven jaartallen van de Karaengs uit de 16de eeuw berusten alleen op de in de kroniek vermelde duur van hun regeeringen.

⁴⁾ Makas. Chrest. pg 188.

bepaalde privileges van de Karaeng, die van toepassing verklaard werden op buitenlanders „zoals die van Pahang, Patani, Tjampa, Minangkabau en Djohor" ⁵⁾. In deze tijd waren er dus reeds contacten met verschillende streken van Sumatra, Malaka en zelfs Achter-Indië. In Makasar was waarschijnlijk toen reeds een kolonie van Maleise handelaars uit deze streken gevestigd. Ook de schaarse Portugese berichten uit deze tijd vermelden de aanwezigheid van Moslimse kooplieden op de kust van Z. W. Celebes, die zich verzetten tegen de plannen van de vorsten van Suppa⁵ en Siang (= Pangkadje^sne^j) om tot het Christendom over te gaan ⁶⁾.

Over de Karaeng van Goa, Tunidjallo* (1565—1590), vertelt de kroniek van Goa⁷⁾, dat hij bevriend was met de „Karaeng Djawa" (dus wel: Maleise vorsten) over zee in Djohor, Malaka, Pahang, Balambangan, Patani, Bandjar(-masin) en Noordwaarts in de Molukken. Verder bevat de kroniek over deze vorst een mededeling, die direct op de Islam betrekking heeft en even de aandacht vraagt ⁷⁾: „Deze Karaeng pas richtte een moskee op voor de handelaars in Mangallekana [een kustplaats niet ver ten zuiden van Goa], waar hij verlangde dat zij bleven wonen. Hij liet de haddj verrichten."

De vertaling die Matthes, in zijn aantekeningen op de kroniek⁸⁾, van deze zinnen geeft, is als te speculatief af te wijzen. De opvatting dat deze Karaeng „opdracht gaf" de haddj „in zijn plaats"-te verrichten, „omdat men verlangde dat hij [in zijn land] bleef wonen", moet de indruk wekken, dat hij zich zozeer tot de Islam aangetrokken gevoelde, dat hij het plan had opgevat zelf een bedevaart naar Mekka te ondernemen, maar door een tegenstrevende omgeving daarin verhinderd, er genoeg mee moest nemen, dat dit „voor hem" gedaan werd. Noch het „in zijn land" noch dit „voor hem" is echter in de Makasaarse tekst te vinden, hoewel geen van beide hoefde te ontbreken, indien Matthes' interpretatie inderdaad de bedoeling van de zinnen weergaf. De eerste van deze twee, zonder verband houdende context in de kroniek opgenomen zinnen kan er eenvoudig op wijzen, dat de vorst ter bevordering van de bloei van de handel in zijn rijk de vreemde handelaars als gunstbewijs een gelegenheid om hun godsdienst uit te oefenen verschaft heeft. Doch de tweede zin betekent toch een persoon-

⁵⁾ Ibidem pg 155-156.

⁸⁾ C. Wessels, Wat staat geschiedkundig vast over de oude missie in Zuid-Celebes of het land van Makassar? 1525-1669, Studiën 1925 pg 410. In Siang waren in 1544 Moslimse kooplieden uit Ujungtanah (Djohor), Pahang en Patani.

⁷⁾ Makas. Chrest, pg. 168. Voor Mangallekana, zie Ligtvoet BKI 1880 pg 155

⁶⁾ Ibidem, Aant. pg 14.

lijke bemoeienis van de vorst met de hem vreemde godsdienst van deze handelaars, die zonder zijn persoonlijke interesse daarvoor moeilijk verklaarbaar lijkt. De direct rijzende vragen: wie en waarom liet hij dan de haddj verrichten en, indien het deze handelaars waren, behoefden zij dan voor de uitoefening van hun Moslimse godsdienstplicht toestemming of opdracht van de Karaeng? — krijgen echter geen antwoord, zelfs niet de vraag of de kroniekschrijver niet duidelijker *kon* of niet *wilde* zijn.

Men zou verband willen zoeken met de mededeling uit Ternataanse bron, die reeds Valentijn vermeldt⁹⁾, dat de Sultan van Ternate, Babullah, omstreeks 1580 in Makasar geweest is, daar een verbond met de Karaeng sloot en in ruil voor bijstand diens overgang tot de Islam bedong. De toenmalige Karaeng wás Tunidjallo' en hij hád volgens de kroniek contacten met vorsten in de Molukken¹⁰⁾. Doch ook dit leidt eerder tot nieuwe vragen dan tot antwoorden: bijstand tegen wie, en waarom niets hiervan in de Makasaarse berichten? Blijkbaar heeft deze Ternataanse bemoeienis toch minder succes gehad dan het Ternataanse bericht, zo het al betrouwbaar is, op zichzelf zou doen vermoeden. En ook de persoonlijke neiging van de Karaeng tot de Islam, zo die al bestond, heeft de invoering ervan in zijn rijk niet tot gevolg gehad.

Zoveel laten deze al te summiere berichten echter wel zien, dat de Islam reeds tot deze streken was doorgedrongen en dat de bewoners reeds ruimschoots en in toenemende mate gelegenheid hadden met Moslims in aanraking te komen, een kwart tot een halve eeuw en langer vóórdát de officiële invoering ervan onder hen slaagde. Dat het, hoewel dit contact bestond, zolang geduurd heeft, kan slechts toegeschreven worden aan een sterke weerstand tegen deze toch ingrijpende verandering onder een adat-vaste bevolking, trots op en gehecht aan het eigen cultuurgoed. En op "deze weerstand zullen we in deze pagina's nog vaker moeten attenderen. Dat de Islam, ondanks deze weerstand, toch overwonnen heeft, moet dan echter ook door bijzonder krachtige impulsen, van oorlog, politieke constellatie of persoonlijk overwicht, veroorzaakt zijn. Om deze impulsen te vinden dienen het juiste jaartal van de invoering, de personen die beslisten en hun motieven, voorzover de berichten dat toelaten, vastgesteld te worden.

⁹⁾ F. Valentijn, Oud en Nieuw Oost Indië 1724, I 2 pg 208. Ook F. S. A. de Clerq, Bijdragen tot de kennis der residentie Ternate, Leiden 1890 pg 154.

¹⁰⁾ Ook de kroniek van Kutai beweert dat een eerste poging om de-Islam in Makasar te vestigen, waarna het volk echter weer afvallig werd, aan de definitieve Islamisering voorafging, C. A. Mees, Kroniek van Koetai 1935 pg 54, 100, 240.

De invoering van de Islam.

22 September/9 Djumād al-awwal:

„Karaénga mantama Isilang rua assari^sbattang." ^{10a)}

Over de vraag op welk tijdstip de Islam in Makasar officieel is ingevoerd, heerst in de literatuur een vrij "grote" verwarring. Soms wordt volstaan met een globale tijdsaanduiding als „in het begin van de zeventiende eeuw"¹¹⁾, maar meestal wordt een precies jaartal, soms met een preciese datum erbij, opgegeven en als vaststaand geponeerd. Dit geeft op zijn minst genomen de indruk, dat men overtuigd is dat de invoering van de Islam te Makasar op één zeer bepaalde dag is geschied en bij gevolg nauwkeurig te dateren is. Dit op zichzelf opmerkenswaardige feit wordt echter tegelijk weersproken door de verschillende opgaven, daar de geponeerde jaartallen van 1603 tot 1607 uiteenlopen. Toch is slechts een enkele maal op deze verschillen in de opgaven de aandacht gevestigd, en de tegenstrijdigheid die erin ligt opgesloten is door niemand gesignaleerd, laat staan opgelost. Want óf er is, inderdaad een datering te geven, en dan is ook slechts één opgave de juiste, óf er is geen enkele datering op te geven.

Om na te gaan of en in hoeverre de verschillen te reduceren zijn — en de gegevens laten dit tot op grote hoogte toe —, dienen allereerst de bronnen van de verschillende opgaven getoetst te worden.

Speelman is de eerste, die, op grond van bij de Makasaren ingewonnen informatie, een vast jaartal noemt¹²⁾: 1603. Valentijn ontving zijn inlichtingen van een Makasaar die hij op Java ontmoet had en geeft op diens gezag 1605 op¹³⁾. Blok steunt waarschijnlijk op Speelman's opgave, wanneer hij 1603 noemt; hij gebruikte diens Notitie en ontleende er allerlei aan¹⁴⁾. Ook Radermacher geeft 1603 op (15) en al doet hij enige pagina's eerder mededelingen over Makasaarse geschiedenis „volgens een bijzonder vertaald manuscript uit die taal"¹⁶⁾, bij deze jaartallen zal hij wel gesteund hebben op Speelman en of Blok. Want alle drie geven zij 1606 op voor de Islamisering van Bone,

^{10a)} In het met Arabische karakters geschreven, door Ligtfoot in transcriptie uitgegeven dagboek van Goa en Tallb^s (BKI 1880) vindt men de schrijfwijze sa'ribattang; als huidige uitspraak wordt sari^sbattang opgegeven.

¹¹⁾ Bijv. A. J. A. F. Eerdmans, *Het landschap Gowa*, VBG 1897 pg 32; B. H. M. Vlekke, *Geschiedenis van den Indischen Archipel* 1947 pg 138.

¹²⁾ Notitie van Speelman 1669, nog onuitgegeven, bij het gedeelte over Makasar.

i») o.c. III 2 pg 233.

¹⁶⁾ R. Blok, *Beknopte geschiedenis van het Makassaarsche Celebes en onderhorigheden* (1759), TNI 1848 pg 11.

¹⁵⁾ J. C. M. Radermacher, *Korte beschrijving van Celebes*, VBG 1785 pg 166.

i«) o.c. pg 161.

wat naar onder zal blijken op een vergissing van Speelman berust. Raffles zegt dat „according to the records of Makasar”, „about the year 1603” de Islam in Makasar geïntroduceerd is¹⁷⁾. Doch Crawford geeft weer op „about the year 1605” en 1605/1014¹⁸⁾. Beide steunen direct of indirect op Makasaarse bronnen.

In de tweede helft van de negentiende eeuw worden ook Makasaarse bronnen zelf bekend. Uit het dagboek van Goa en Tallo* wordt eerst in het artikel „Makassaarsche Historiën” een uittreksel gepubliceerd, waarin de overgang naar de Islam op 1607 gesteld is¹⁹⁾, doch de uitgave van deze tekst met vertaling door Ligtfoot bevat weer het jaartal 1603²⁰⁾; in een aantekening stelt Ligtfoot echter als verbetering 1606 voor²¹⁾. Hij beroept zich hierbij mede op de inmiddels door Matthes gepubliceerde tekst van de kroniek van Goa, die ook 1606 noemt²²⁾. De eveneens door Matthes uitgegeven kroniek van Tallo⁵ geeft echter 1605²³⁾. Matthes deelde bovendien een Makasaarse légende over de Islamisering mee, waarin het jaartal 1606 luidt²⁴⁾. Erkelens' opgave²⁵⁾, 1603, berust waarschijnlijk op Ligtfoot's Dagboekuitgave; zijn bewoordingen sluiten althans direct bij de betreffende notitie van het Dagboek aan.

Stapel is de eerste die van oude Nederlandse gegevens gebruik maakt: op grond van een mededeling van Paulus van Solt, die in 1607 in Makasar was en vertelt dat vóór vier jaar de koning het Mohammedaanse geloof aanvaardde, neemt hij het jaartal 1603 aan en vindt dat bevestigd in het Dagboek naar Ligtfoot's uitgave²⁶⁾. Schrieke heeft, blijkbaar onafhankelijk van Stapel, dezelfde gegevens gebruikt voor zijn opgave 1603²⁷⁾. Tevoren had Rouffaer, nog steunend op de „Makassaarsche Historiën”, met beslistheid 1607 aangewezen²⁸⁾. Wessels' opgave 1603 gaat terug op Erkelens; hij wijst op het verschil met Rouffaer's datering²⁹⁾. Alleen Mees wijkt verder af en acht het eind van de 16de eeuw waarschijnlijker op grond van de kroniek van

¹⁷⁾ S. T. Raffles, *History of Java* 1816 II pg CLXXXVI.

!«) J. Crawford, *History of the Indian Archipelago* 1820 II pg 385 en 510 (Chronological table).

»») TBG 1855 pg 120.

20) BKI 1880 pg 6, 86.

21) Ibidem pg 86 nt.

22) Makas. Chrest. pg 172.

²³⁾ Ibidem pg 192.

24) BKI 34 1885 pg 446.

25) B. Erkelens, *Geschiedenis van het rijk Gowa*, VBG 1897 pg 83.

26) F. W. Stapel, *Het Bongaais verdrag* 1922, pg 6.

27) TBG 1925, thans: *Indonesian sociological studies* 1955 pg 65 en nt 417.

28) Ned. Indië Oud en Nieuw 1923-24 pg 145 nt.

29) Wessels o.c. pg 427 nt 3.

Kutai; hij maakte echter geen gebruik van de gegevens van Zuid-Celebes 30).

R. A. Kern is de enige die, het geheel overziende, de verschillen tussen de opgaven der Makasaarse bronnen te groot acht en geen beslissing neemt³¹⁾. Desondanks is tegenwoordig het jaartal 1603 vrij algemeen aanvaard. Men vindt hét tot in de jongste geschiedenisboekjes³²⁾.

Dit overzichtje laat zien, dat (bijna) alle opgaven in laatste instantie teruggaan op Makasaarse inlichtingen, en dat ook de verschillen in de opgaven uit de Makasaarse mondelinge en schriftelijke bronnen voortkomen. Het jaartal 1603 berust op van Solt's informatie, op die van Speelman en op Ligvoet's Dagboek-uitgave; 1605 op Valentijn's er. Crawford's informatie en de kroniek van Tallo⁵⁾; 1606 op de kroniek van Goa en de legende door Matthes meegedeeld; en 1607 op een andere lezing van het Dagboek.

Bezien we eerst de schriftelijke Makasaarse bronnen zelf en daarna de op mondelinge inlichtingen berustende mededelingen.

.- Het verschil tussen de opgave van de genoemde kronieken en dagboekuitgaven nu is slechts schijnbaar. Zij bedoelen allen één en dezelfde mededeling te doen. In de eerste plaats is dit daaraan te zien, dat, hoewel hun jaartallen verschillen, hun verdere datering geheel gelijk is. Driemaal³³⁾ wordt een volledig gepreciseerde datering opgegeven, zowel volgens de Moslimse als volgens de Christelijke tijdrekening: Vrijdag 22 September/9 Djumad al-awwal en tweemaal³⁴⁾ wordt alleen de datum 22 September genoemd. Nu is het, tengevolge van het verschil in lengte tussen het Moslimse maanjaar van 354 dagen en het Christelijke zonriejaar van 365 of 366 dagen en het niet deelbaar zijn door zeven van beide, uitgesloten dat in twee of meer opeenvolgende jaren dezelfde datum op een zelfde weekdag valt of dezelfde Moslimse en Christelijke data samenvallen. Wanneer dus een volledige dubbele datering gegeven is, ligt het jaartal automatisch vast, indien de opgave juist is.

Ligvoet is de enige geweest die hiervan is uitgegaan³⁵⁾ bij zijn poging het juiste jaartal vast te stellen, maar hij is daarbij niet de

³⁰⁾ Mees o.c. pg 54.

³¹⁾ R. A. Kern, De verbreiding van de Islam, in: Stapel, Geschiedenis van Nederlandsch Indië I pg 356.

³²⁾ Bijv. Soeroto, Indonesia ditengah-tengah dunia dari abad keabad, Djambatan 1954 II pg 211.

³³⁾ Kron. van Goa, Kron. van Tallo⁵⁾, Dagboek van Goa, l.c.

^{M)} Makassaarsche Historiën en legende van Matthes, l.c.

³⁵⁾ BKI 1880 pg 86.

juiste weg ingeslagen. Kern merkt op³¹⁾: „de Mohammedaanse datum die gegeven wordt wekdag inclus, is noch in zichzelf noch in vergelijking met het Christelijke jaartal juist.”

Toch bevat de bovengenoemde datering voldoende gegevens om het bedoelde jaartal vast te stellen. Zoals reeds elders geconstateerd is³⁶⁾, viel in het jaar 1605/1014 Donderdag 22 September samen met 9 Djumād al-awwal³⁷⁾. Hiermee ligt de datering, met het jaartal dat de Makasaarse bronnen die de datum geheel of gedeeltelijk bevatten bedoelen te geven, voldoende vast.

Het is opmerkelijk, dat geen van deze bronnen de jaartallen volledig juist opgeeft; ook de kroniek van Tallo' die wel 1605 heeft, geeft een verkeerd Moslims jaar: 1015. Ligtfoot's Dagboek-uitgave geeft 1603/1015, en we kunnen nu wel aannemen dat de 3 hierin op een afschrijversfout voor een 5 berust. De kroniek van Goa geeft naast 1606 het jaar 1016 op, wat 1015 zou moeten zijn. Deze merkwaardige vergissingen van één jaar in de Moslimse jaartallen kunnen waarschijnlijk het best verklaard worden door aan te nemen, dat ten tijde van het op schrift stellen van de kronieken en van het begin van het Dagboek het juiste jaartal niet meer bekend was of alleen in een letteraanduiding overgeleverd was, en vervolgens berekend is op grond van de wél bekende sterfdata van de eerste Moslimse vorsten van Goa en Tallo* en hun ouderdom resp. bij hun overgang tot de Islam en bij hun overlijden. Het Dagboek vermeldt dat de bedoelde Karaeng van Goa in 1639/1049 op 53-jarige leeftijd overleed³⁸⁾ en de Karaeng van Tallo* in 1636/1046 op 63-jarige leeftijd (39). De eerste was 19 jaar oud toen hij de Islam aannam en de tweede 32⁴⁰⁾, en zij waren dus bij hun dood resp. 34 en 31 jaar Moslim geweest. Trekt men deze laatste getallen van de sterfjaren van beide vorsten, zowel van het Christelijke als van het Moslimse jaar af, dan is de uitkomst 1605/1015, met dezelfde fout van één jaar in het Moslimse jaartal dus als de kroniek van Tallo* en het Dagboek vertonen⁴¹⁾.

38) Noorduyn, *Kroniek van Wadjo** 195S pg 93.

37) Wüstenfeld *Vergleichungstabellen* geeft op:

1603 1 Djumād I = Dinsdag 7 October

1605 1 Djumād I = Woensdag 14 September

1606 1 Djumād I = Maandag 4 September

1607 1 Djumād I = Vrijdag 24 Augustus.

38) BKI 1880 pg 85, 100.

39) *Ibidem* pg 85, 97.

40) Makas. *Chrest.* pg 171 en 192 (er staat voor de Karaeng van Tallo* hier abusievelijk 35 jaar).

41) Op dezelfde wijze zijn bijna alle jaartallen van het Dagboek van vóór de Islamisering, geboortejaren van vorsten wier-sterfdatum en -leeftijd wel vast-

Behalve dat deze gegevens van leeftijden en sterfdata der vorsten een nieuwe aanwijzing voor de juistheid van het jaartal 1605 leveren, kan uit de foutieve berekening die blijkbaar door Makasaren is uitgevoerd, geconcludeerd worden, dat hun dus de middelen ontbraken om, een dergelijke ingewikkelde berekening correct uit te voeren, zodat het omgekeerd ook zeer onwaarschijnlijk is dat wat in de opgegeven datering wel juist is, eveneens door berekening tot stand is gekomen. Er is dus een sterke aanwijzing voor de authenticiteit van de van Makasaarse zijde opgegeven en door ons gecorrigeerde datering.

We mogen dan - nu ook - wel veronderstellen dat de jaartallen 1606/1016 en 1607 op verschrijvingen berusten⁴²). Verder kunnen we vaststellen, dat aan Valentijn en Crawford toevallig en waarschijnlijk op grond Van de kroniek van Tallo⁵ het juiste jaartal is opgegeven. De datum die Valentijn noemt, 9. September, wijst eveneens naar de datering van de schriftelijke Makasaarse bronnen en is mogelijk een contaminatie met de Moslimse dag 9 Djumād al-awwal.

Thans kunnen we ook met een zekere waarschijnlijkheid veronderstellen, dat de Makasaren die Speelman inlichtingen over de geschiedenis van Goa verschaften, "eveneens bedoeld" hebben het jaartal 1605/1014 op te geven. En er is een bevredigende verklaring te geven voor het feit dat hij toch in zijn Notitie het jaartal 1603 optekende. Het valt namelijk op, dat Speelman soms een gebeurtenis in het verleden niet dateert met een jaartal maar met een tijdsafstand van „zoveel jaren geleden”; Het ligt nu voor de hand en is ook aantoonbaar, dat de Makasaren, toen ze hem, wellicht door zijn wijze van vragen daartoe gebracht, deze tijdsafstanden opgaven, dit in Moslimse jaren deden. Dit is b.v. te zien aan Speelman's mededeling dat de Karaeng van Goa Tunidjallo⁵ „81 jaar geleden" gestorven is. Volgens het Dagboek geschiedde dit in 1590. De afstand in jaren tussen 1669, toen Speelman zijn Notitie opstelde, en 1590 is 79 jaar, maar die tussen de corresponderende Moslimse jaren, 1080 en 999, is precies 81⁴³).

Indien men aanneemt dat Speelman ook voor het jaar van de Islamisering een tijdsafstand in Moslimse jaren had opgekregen, en in dit

stonden, door berekening tot stand gekomen. In geen van deze opgaven kloppen de Moslimse en de Christelijke jaartallen; data worden er niet genoemd; bovendien blijkt uit het telkens herhaalde woordje *kutaeng* „wellicht" de aarzeling van de dagboekschrijver.

⁴²) Indien de Dagboekvertaling in „Makassaarsche Historiën" op hetzelfde hs. berust dat later door Ligtfoot is uitgegeven, is het jaartal 1607 eenvoudig een drukfout.

⁴³) Vgl. Noorduyt o.c. pg 88 nt 24.

geval zelf het sommetje gemaakt heeft, doch met Christelijke in plaats van Moslimse jaren, dan krijgt men een dergelijk resultaat. Tussen 1603 en 1669 liggen 66 jaar. Maar 66 jaar vóór 1080 H. (= 1669 A.D.) was 1014 H. en dit correspondeert met 1605 A.D.

We moeten ons hier even een uitweiding veroorloven over het jaartal van de Islamisering van het Buginese rijk Bone. Speelman deelt mee, dat na drie krijgstochten van de Moslimse Goarezen tegen het nog niet bekeerde Bone dit land in 1606 de Islam aanvaardde. Vermoedelijk heeft hij gerekend dat in drie opeenvolgende jaren na 1603 telkens één krijgstocht per jaar gevoerd werd en is hij zo aan het jaartal 1606 gekomen. Ook Blok en Crawford geven, waarschijnlijk in navolging van Speelman, dit jaar op. Hoewel Erkelens reeds, wel op grond van het Dagboek, het, naar onder zal blijken juiste, jaartal 1611 had genoemd, heeft de vergissing van Speelman later toch nog doorgewerkt. Stapel vermeldt beide jaartallen en veronderstelt nu, dat Bone tweemaal door Goa geïslamiseerd is, de eerste maal in 1606 „had blijkbaar niet tot het gewenste resultaat geleid“⁴⁴). Hoewel de oudere bronnen nergens twee jaartallen noemen, is Kern toch Stapel in deze gevolgd. Ter adstructie van het jaartal 1606 verwijst Kern naar een brief van Samuel Denis uit het jaar 1612⁴⁵). Nu is dit wat vreemd, daar deze brief juist een onverdacht getuigenis is voor het jaar 1611. We laten hier de volledige passage uit deze brief van Denis, die sinds 1609 vertegenwoordiger van de V.O.C. in Makasar (Sombaopu) was, nog eens volgen⁴⁶):

„Wat aengaat den rys, is alhier nu jegenwoordich heel dier, dewelcke nu onder de 32 reallen de coyan ofte last niet te becomen en is, te weeten witte suyvere rys; grauwe gemengde rys, dat sy alhier noemen bras Java geit 25 à 26 reallen de coyan; d'oorsaecke van dese dierte in de rys is dat de Coninck van Goa de Bougisen met geweld onder syn gemacht getrocken heeft, welcken Bougisers syn d'inwoonders van Celebes, die heydens waeren end haer nu Moors gemaect heeft, alwaer sy groote quantiteit van rys consumeeren; dan ick meene dat de rys wederom tot synen gemeene prys van 16 à 18 ende 20 realen de coyan commen sal alsoo sy nu een tamelycke goede oogst ende goet rysjaer gehadt hebben.“

Als een goed handelaar zet deze rijstkoopman hier voor zijn supe-

«) Stapel o.c. pg 4, 12.

*⁵) Kern o.c. pg 357.

^{4e}) J. J. K. de Jonge, Opkomst van het Nederlands gezag in Ned. Indië III pg 93, 102, 319-322, citaat op pag 322.

rieuren de politieke omstandigheden uiteen die een duurte in de rijst veroorzaakt hebben: de krijgstochten van Goa tegen de Buginezen die dezen tot de Islam gebracht hebben. Sindsdien is er echter één beter rijstjaar geweest, zodat hij verwacht dat de prijs wel weer tot het normale peil zal dalen. Hieruit volgt dat de bedoelde Islam-oorlogen slechts op zijn hoogst één jaar voordien beëindigd waren, en daar de brief van Denis op 12 Juli 1612 gedateerd is kan de Islamisering van Bone, het laatste Buginese land dat Goa op deze wijze tot de Islam bracht, met het volste recht in 1611 gesteld worden, in overeenstemming met de Makasaarse en Buginese gegevens dienaangaande⁴⁷). Deze twee van elkaar onafhankelijke berichten geven gecombineerd voldoende zekerheid over het jaartal 1611 en Speelman's 1606 kan rustig geschrapt worden.

Anderzijds is evenmin juist, dat Coen in 1615 de opheffing van de loge in Makasar overwoog omdat, zoals Stapel meent (Geschiedenis van Nederlandsch Indië III pg 193): „Makassar in 1611 en volgende jaren in een hevige oorlog met Bone gewikkeld was", waardoor duurte in de rijst ontstaan zou zijn. Hans de Hase, die in 1614 de loge visiteerde, berichtte alleen, dat er te weinig rijst te koop was omdat de Makasaren wat zij hadden aan de Bandanezen leverden (Mededeling van Mevrouw M. A. P. Meilink—Roelofsz uit de Hase's brief aan Bewindhebbers van 14 Augustus 1614; Rijksarchief). Coen wenste de opheffing van de loges te Makasar en Gresik uit vrees voor weerwraak omdat besloten was het verkeer van die havens met Ambon en Banda te beletten (H. T. Colenbrander, J. P. Coen I pg 120, VI pg 66). -

Het is niet uitgesloten, dat ook ten tijde van de Islamisering van Goa in Makasar een Nederlandse koopman resideerde. In ieder geval was er een Nederlander in 1607 en vroeger. Deze bleek bij een visitatie door van Solt en l'Hermite op last van Admiraal Matelief in dat jaar, frauduleuze manoeuvres op zijn geweten te hebben en werd van zijn post ontheven⁴⁸). Zijn naam wordt echter niet genoemd. Evenmin is bekend wanneer hij in Makasar gekomen was.

Het is echter wel aannemelijk, dat het, zoals Stapel meent⁴⁹), Claes Luersen was, die in de reeds genoemde brief van S. Denis voorkomt. Er is daar sprake van een schip de Swarte Leeuw dat in zijn tijd Makasar aandeed, tot de vloot van Matelief behoorde, en onder de

*⁷) Zie ook Noorduyn ox. pg 99.

f⁸) Begin ende voortgang 1647 II 12 pg 80-82.

*⁹) Stapel o.c. pg 11.

schipper Wille'm Cornelissen Schouten stond⁵⁰). Inderdaad is er in het voorjaar 1607 een schip van die naam door Matelief uit Ambon naar Bantam gezonden, dat ook te Makasar is geweest⁵¹).

Willem Cornelisz Schouten, die later bekend zou worden door zijn samen met Jacob Le Maire verrichte ontdekkingsreis (1615—1617), maakte als schipper op het jacht Duifke de Indiëvaart onder admiraal Wolphert Harmensz mee (1601—1603)⁵²). Eind 1603 voer hij als schipper op de Delft in de vloot van Steven van der Haghen opnieuw uit (52a). De Delft en de Enkhuizen kwamen, later dan de rest van de vloot, pas op 21 Augustus 1605 uit Voor-Indië in Bantam aan^{52a}). In September ging Schouten als schipper over op de Enkhuizen, naar blijkt uit de scheepsrol van de Delft, die bij de papieren van van der Haghen's reis op het Rijksarchief aanwezig is (Mededeling van Mevrouw Meilink). De Enkhuizen was bestemd om voorlopig in Indië te blijven^{52a}). Schouten's bezoek aan Makasar op de Swarte Leeuw kan dus pas na eind 1605 plaats gehad hebben.

Luersen behoorde tot degenen die in 1602 door Wolphert Harmensz op Banda werden achtergelaten⁵³). Tiele schijnt te suggereren dat hij als gevolg van de contacten die tijdens Augustijn Stalpaert van der Wiele met Makasar gelegd waren daarheen overgeplaatst werd^{53a}), doch het jaartal 1603 dat Yzerman voor zijn plaatsing te Makasar noemt (BKI 78, 1922, pg 344) is bij Tiele niet te vinden. Stalpaert was van 1599 tot 1602 op Banda en Neira en schreef een „Informatie van diversche landen” waarin hij ook van dit contact met Makasar vertelt. Dit geschrift behoorde tot de papieren die Steven van der Haghen in 1603 bij zijn instructies meekreeg⁵⁴). Hoe dit contact is voortgezet is niet bekend. In 1605 was Luersen in ieder geval nog of weer op Banda. Hij verrichtte er diensten voor van der Haghen, die er zich van Maart tot Augustus ophield, bij diens onderhandelingen met de Bandanezen. Dezen verzochten de vlootvoogd zelfs hem nog enige • tijd bij hen te laten blijven. Van der Haghen weigerde dit echter^{54a}),

⁶⁰) de Jonge III pg 321.

⁵¹) Begin de Voortgang II 12 pg 85.

⁶²) de Jonge II pg 261.

^{B2a}) de Jonge III pg 27, 202, 34.

^{B3}) P. A. Tiele, De scheepstocht naai: Oost Indië onder Wolfert Harmensz., Bijdr. voor Vaderl. gesch. en oudheidk. N.R. 6 (1870), pg 222.

^{B3a}) P. A. Tiele, De Europeërs. in de Maleische archipel, BKI 1884 pg 74, BKI 1883 pg 217.

«) de Jonge II pg 444, III pg 149-163.

^{Ma}) P. A. Tiele, Documenten voor de geschiedenis der Nederlanders in het Oosten, Bijdr. en Med. v. h. Hist. Gen. 6 (1883), pg 299 vlgg.

en nam Luersen dus blijkbaar mee. Het meest waarschijnlijke is, dat Luersen pas nadien in Makasar gekomen is, zo *hij* inderdaad de eerste factor daar is geweest. Voor zover bekend heeft van der Hagen op zijn terugreis daar echter niet aangelegd. Het is dus niet uitgesloten dat Luersen reeds voor 1606 te Makasar was; Maar-enigermate zekerheid bestaat daarover niet.

• • • • •

Het blijft echter mogelijk dat *hij* van Solt uit eigen ervaring de inlichtingen heeft kunnen verschaffen over de verschillen tussen het heidense en Moslimse Makasar die van Solt in zijn journaal mededeelt en eveneens het bericht, dat vier jaar tevoren de vorst van Goa tot de Islam was overgegaan⁵⁵); — (Jus ergens in het jaar 1603. Deze opgave van vier jaar was uiteraard globaal en moet op zijn minst drie jaar en negen maanden zijn. Want van Solt was in Mei 1607 in Makasar, terwijl nog op 17 September 1603 Wijbfandt van Waerwijck van de bemanning van een buitgemaakt Portugees schip dat van Makasar kwam, verham dat „de Coninck eride volckeren van Makasar heydenen \syn; hoewel veel Christehent ende JMöoren d'er woönen" 6) — "in in eehjna zijn terugkeerin" /Nederland, die in September/1608 viel, geschreven Memorie zegt Matelief, dat de koning van Goa „corts over de 5 ofte 6 jae^fen aan Jde Mohametischê religie is" gebracht." Waarschijnlijk sluit ook deze opgave zich aan bij die van van Solt⁵⁷). Er blijft dus een verschil van ongeveer twee jaar met de Makasaarse opgave.

Doch vergelijkt men de waarde van beide bronnen, de Nederlandse en de Makasaarse, dan verdient in dit geval in de laatste het meeste gewicht te krijgen, omdat het hier een gebeurtenis uit de eigen cultuurgeschiedenis betreft, vooral omdat door de wijze van datering het bericht authentiek geacht mag worden, terwijl niet meer dan één jaartal in aanmerking komt, en omdat anderzijds de Nederlandse berichten, hoewel zeer oud, toch slechts globale en uit de tweede hand komende opgaven zijn.

In overeenstemming met de stand van onze kennis kunnen we daarom het beste als onze conclusie formuleren, dat althans volgens de Makasaarse bronnen de datering was Donderdag 22 September 1605/9 Djumād al-awwal 1014.

In de tweede plaats dient de inhoud van de berichten een ogenblik de aandacht te hebben. Meestal wordt in de Nederlandse vermeldingen

⁵⁵) Begin ende Voortgang II 12 pg 82.

⁵⁶) Ibidem, I 11 pg 35.

⁵⁷) de Jonge III pg 323.

- gezegd, dat in het opgegeven jaar de Karaeng van Goa de Islam aannam. Ook de kroniek van Goa bericht dat in het daar genoemde jaar „'assultān °Alā'uddīn twaalf jaar regeerde, toen hij tot de Islam overging" ⁵⁸).

Zo heeft ook Ligtfoot het bericht uit het Dagboek, dat geen naam vermeldt, geïnterpreteerd als betrekking hebbend op deze Karaeng van Goa Alauddin. Dit bericht luidt in vertaling: „De Karaeng ging tot de Islam over samen met zijn broeder-of-zuster."

Nu komt deze zelfde zin, zij het met een iets andere woordvolgorde, eveneens in de kroniek van Tallo' voor en heeft daar betrekking op de toenmalige Karaeng van Tallo*, tevens rijksbestuur der van Goa ⁵⁹). Deze kroniek vervolgt: „Zijn Arabische naam was 'assultān ° Abdullāh 'Awwal-al'islām. Deze Karaeng maakte de Makasaren Moslims, geheel Makasar."

Hoewel het niet onmogelijk is dat deze tweemaal voorkomende zin uit een verzameling losse aantekeningen als het Dagboek is overgenomen in de kroniek van Tallo', is het toch zeer aannemelijk dat de schrijver hiervan gelijk heeft en dat dus ook het bericht uit het Dagboek op de Karaeng van Tallo* Abdullah en niet op de Karaeng van Goa betrekking heeft. Het voornaamste argument hiervoor ligt in de naam die de eerste bij zijn overgang aannam: 'Awwal-al'islām d.i. Eerste-van-de-Islam. Dit duidt erop dat het inderdaad juist is, zoals de kroniek van Tallo* schrijft, dat hij de initiatiefnemer was, die geheel Makasar ertoe bracht de Islam aan te nemen. Ook Speelman en Valentijn schrijven in die zin. De laatste geeft er bovendien een directe bevestiging van, afgaande op zijn Makasaarse informant, doordat hij zegt: „.... de eerste Sulthan Abdullah, koning van Tello, aanstonts gevolgd door die van Goa...."

Het is dus, hoewel mogelijk, geenszins zeker dat de Karaeng van Goa op dezelfde dag tot de Islam overging; in ieder geval dus na de Karaeng van Tallo' en waarschijnlijk nog in hetzelfde jaar. Het Dagboek bevat hierover geen gegevens.

Want de broeder-of-zuster die samen met de Karaeng de Islam aannam, kan niet de Karaeng van Goa geweest zijn. Zij waren wel familie van elkaar, maar geen broeders, zelfs niet van dezelfde generatie: de moeder van Alauddin was een half zuster van Abdullah. Daar Abdullah volgens de kroniek van Tallo* acht broers en zusters had —

⁶⁵) Makas. Chrest. pg 171.

⁵⁹) Ibidem pg 192.

van wie twee jonger dan en van dezelfde moeder als hij ⁶⁰⁾ — en over de meesten van hen nauwelijks iets méér bekend is dan hun naam, is het onmogelijk met zekerheid te bepalen wie deze ongenoemde partner dan wél was. De enige van hen van wie vermeld wordt dat hij, in deze tijd een actieve rol speelde, de enige ook die in het Dagboek voorkomt, is zijn één jaar oudere halfbroer I Mappaenre^s Karaeng riBarombong (overleden op 14 Augustus 1642). Eén der Wadjorese kronieken noemt hem als aanvoerder van het Makasaarse leger dat in 1610 Wadjó⁵¹ onderwierp ⁶¹⁾. Mogelijk was hij dus ook reeds in 1605 de medestander van zijn broer bij diens overgang tot de Islam.

Kern heeft een andere oplossing geponéerd, waarvoor argumenten echter ontbreken. Hij wenst te lezen ⁶²⁾: „samen met zijn zuster", hoewel dit, op zichzelf mogelijk, geenszins noodzakelijk is. En daar hij de hele mededeling ook op de Karaeng van Goa laat slaan, stelt hij voor, dat met deze zuster bedoeld wordt: Alauddin's half zuster die met de Karaeng van Tallo^s - gehuwd was. Deze Karaeng riNaung, was echter slechts, een van zijn talrijke half- en volle broers'en zusters ⁶³⁾.

Er is dus geen enkele reden in deze richting te denken. En onze tweede, aanvullende conclusie kan zijn, dat, althans volgens de Makasaarse bronnen, op Donderdag 22 September 1605/9 Djumád al-awwal 1014 de Karaeng van Tallo⁵ de Islam aannam samen met zijn broer-of-zuster, mogelijk zijn broer Karaeng riBarombong.

Er blijven hierna nog enkele vragen over, waarop echter niet minder zekerheid een antwoord gegeven kan worden: hoe was de toedracht van deze overgang tot de Islam, wat waren de redenen van de Karaeng voor deze stap en hoe ligt het verband met de Islamisering van de rijken Goa en Tallo⁵?

Aangaande het eerste kunnen we slechts veronderstellen, dat de Karaeng van Tallo⁵ op genoemde datum officieel, en wellicht ten overstaan van de raad van vorsten van Goa, de Moslimse geloofsbelijdenis heeft uitgesproken en misschien de volgende dag de Vrijdagsdienst in de moskee van de Maleise kolonie heeft bijgewoond.

Ook over zijn motieven kunnen slechts meer of minder waarschijnlijke veronderstellingen gemaakt worden. Men kan zich afvragen, of soms politieke of handelsoverwegingen de man die de feitelijke macht

<>) Ibidem pg 189-191/

⁶¹⁾ Noorduyt o.c. pg 97.

• ⁿ²⁾ Kern o.c. pg 356.

⁶³⁾ Makas. Chrest. pg 163-167, speciaal pg 165.

hebber van Goa en Tallo* was tot zijn stap gebracht hebben. Makasar, eenmaal Moslims geworden, zou wellicht groter potentieel aan vriendschap en steun bezitten in de andere Moslimse handelssteden en -rijken, op de kusten van Noord-Java, Sumatra en Malaja en in de Molukken, en van deze althans geen bekeringsacties te duchten hebben⁶⁴). Maar al deze redenen golden al zo lang en Makasar's opkomst als handelsstad had zich juist vóór de Islamisering onbelemmerd voltrokken. En in de actuele situatie van die dagen zijn ook geen veranderingen of nieuwe ontwikkelingen aan te wijzen, die een aanvaarding van de Islam om politieke redenen noodzakelijk gemaakt zouden hebben. Ook tegen de Europeanen in de Archipel was deze stap zeker niet gericht. De Portugese macht was eerder tanend dan een toenemend gevaar. Van de Nederlanders, die nog slechts aan het begin van hun krachtsontplooiing stonden, kon nog moeilijk vermoed worden dat zij in de komende tijd de grote vijanden zouden worden. In feite was de houding van de Makasaarse vorsten tegenover de Nederlandse kooplieden na hun overgang tot de Islam even vriendschappelijk als daarvoor, zoals de berichten van Stalpaert van der Wiele (1602) en van Solt (1607) doen zien. Zij wensten hun gebied in vrede als handelscentrum te ontwikkelen.

De Makasaarse verhalen die van de overgang van de Karaeng van Tallo⁵ vertellen, zijn sterk legendarisch en kunnen dus slechts met behoedzaamheid gebruikt worden. Zo valt daarin op de volkomen onbekendheid met en verrassing over de Islam bij de Karaeng en het gehele volk, en het verhaal dat hij toch op dezelfde dag dat de Moslimse prediker Dato* riBandang te Makasar aankomt, door bovennatuurlijke inwerking en een verschijning van de Profeet zelf, de Islam omhelst⁶⁵).

We kunnen er wel zeker van zijn, dat de Karaeng en veel van zijn onderdanen wel degelijk althans iets van de Islam wisten en met allerlei van de gebruiken en ceremoniën en de voornaamste eisen van de plichtenleer vertrouwd waren door hun contact met de Moslimse Maleise handelaars. Wel is het mogelijk dat het volk geheel onvoorbereid was op de overgang van de Karaeng en dat dit in de legende, tot uitdrukking gekomen is. Maar voor de Karaeng persoonlijk moet zijn overgang een voorgeschiedenis gehad hebben.

**) Manuel Pinto vertelt in zijn belangrijke brief over Makassar van 1548, dat hij op zijn terugreis van Celebes naar Malaka een haven op Java heeft aangedaan, waar de koning van dat eiland hem over Makasar ondervroeg, omdat hij van plan was daarheen duizend man te zenden, blijkbaar met het oogmerk er de Islam te brengen. Wessels, o.c. pg 421.

e») Matthes, BKI 34 1885 pg 446-449.

Let men op de zeer sobere mededelingen van de kroniek van Tallo* over zijn grote vroomheid, dan lijkt hij een zeer religieus en overtuigd man geweest te zijn. Hij las veel in kitabs, heeft sinds zijn overgang nooit een salât verzuimd, behalve tijdens de achttien dagen dat hij een gezwel aan het been had toen de Engelsēn hem geneeskundige hulp boden, en verrichtte buitendien nog talrijke vrijwillige salâts⁶⁶). Daar hij geheel vrijwillig tot de Islam is overgegaan, is er geen reden om riet aan te nemen dat hij dit uit volle overtuiging gedaan heeft. Dit betekent dat hij er van te voren over nagedacht, informatie ingewonnen en zich een mening gevormd moet hebben.

Bij deze gedachtēgang sluiten zich drie berichten uit de meer of minder legendarische verhalen goed aan: het bezoek van de Karaeng van Tallo⁵ aan de oude Arung-matoa van Wadjo⁵, de legende over de competitie tussen Moslimse en R. Katholieke predikers wie het eerst in Goa zou zijn om de vorst tot zijn godsdienst te bekeren⁶⁷) en de komst van Dafo ri Baridangen twee andere Mihahgkabauers die bekend staan als de eerste Islam-predikers op Z. Gelebes.

* Men kan, deze berichten, "combinerend," zich het volgende beeld vormen van de overgang van de Karaeng van Tallo⁵. Toen hij door zijn contact met de Moslimse kooplieden van de Islam op de hoogte raakte en er zich toe aangetrokken voelde, doch tevens van de Portugezen in Makasar over het Christendom hoorde, heeft hij raad gevraagd aan de als zeer wijs bekend staande oude Arung-matoa van Wadjo⁵, La Mangkatje⁵ en er met hem over gesproken.

De berichten over dit bezoek aan Wadjo⁵ komen zowel van Wadjorese als van Makasaarse zijde, maar het tijdstip waarop het plaats vond is niet precies vast te stellen, misschien reeds in of omtrent 1591⁶⁸). Volgens de Wadjorese berichten zou hij hierbij vooral de punten ter sprake gebracht hebben, of er één God is of vele goden zijn en of God een vader en een moeder heeft.

Dit gesprek zou zijn neiging tot de Islam versterkt hebben, doch La Mangkatje⁵ die zelf geen-Moslim was, kon hem moeilijk nader inlichten. Daarvoor wenste hij een erkende Moslimse theoloog te spreken. Deze vond hij in Dato⁵ ri Bandang, die hij wellicht zelf naar Makasar.

«6) Makas. Chrest. pg 195.

67) Bij verschillende schrijvers te vinden, waarschijnlijk teruggaand op Gervaise Description historique du royaume de Macagar, Paris 1688. Zie Damstē Kol. Tijdschrift 1918 pg 1389.

88) Noorduyt, o.c. pg 106, 262. Salimin, De komst van de Islam in Zuid-Gelebes, Mimbār Indonesia-3 Nov. 1951, vertaling in: Cultureel Nieuws Indonesiē 1952 pg 382.

heeft laten komen en anders bij zijn komst uit eigen beweging, dankbaar tot zijn leermeester gemaakt heeft. Op dezelfde wijze liet later ook de Arung-matoa van Wadjo^s, die zich formeel tot de Islam bekeerd had, deskundigen, waaronder ook dezelfde Dato⁵ riBandang, uit Goa komen om hem onderricht te geven⁶⁹).

Deze Dato⁵ riBandang, die ook in de kroniek van Goa als degene die Alauddin de Islam gebracht heeft genoemd wordt⁷⁰), heette waarschijnlijk Abdul Makmur Chatib Tunggal Dato^s ri Bandang⁷¹). Hij zou een Minangkabauer uit Kota Tangah (Mak.: Kota Tangnga)⁷⁰) zijn, een plaats die althans heden in de Padangse bovenlanden te vinden is⁷²). Volgens een Makasaars verhaal zou hij uit Palembang naar Makasar gekomen zijn⁷¹). Dat hij inderdaad als een deskundige gegolden kan hebben, blijkt uit het Javaanse bericht dat hem een leerling van Sunan Giri noemt⁷³). In de kroniek van Kutai komt hij voor onder de naam Tuan di Bandang en brengt daar, met een medestander uit Makasar komend, de Islam⁷⁴).

Het laatste onderricht van deze theoloog zal de Karaeng tot zijn definitieve besluit gebracht hebben.

Is de hier geschetste gang van zaken in hoofdlijnen juist, dan kunnen we wel stellen, dat het voornamelijk persoonlijke overtuiging was, die de Karaeng van Tallo⁵ tot zijn stap gebracht heeft, en in de tweede plaats dat het tijdstip van zijn overgang bepaald is door dat van de aankomst van Dato⁵ riBandang te Makasar.

We kunnen aannemen, dat deze stap geenszins onverdeelde instemming vond in Makasar, wel bij de Karaeng van Goa die toen nog slechts 19 jaar oud was en zijn rijksbestuurder als een vader eerde, maar niet bij verschillende rijksgroten. De legende die Matthes meedeelt, verhaalt zelfs dat de eigen zoon van de Karaeng van Tallo⁵ zich verzette en een leger in het veld bracht, doch door bovennatuurlijke invloed tot andere gedachten gebracht werd. Deze binnenlandse tegenstand kan enerzijds de verklaring zijn, waarom in het bericht over de overgang van de Karaeng en zijn broer-of-zuster slechts deze twee genoemd zijn

⁶⁹) Nobrduyn, o.c. pg 99, 102.

⁷⁰) Makas. Chrest. pg 171-172.

⁷¹) Salimin l.c.

⁷²) In de onderafdeling VIII Kota, VII Lurah en Bondjol; ook een district van die naam bij Padang. Lijst van de voornaamste aardrijkskundige namen in de Ned. Ind. Archipel, Batavia 1906.

⁷³) H. J. de Graaf, De regering van Panembahang Ingalaga Senapati VKI 1954 pg 61.

⁷⁴*) Mees l.c.

en dan nog op zo'n sobere wijze aangeduid, en anderzijds de verklaring van het bericht, dat het nog twee jaar duurde voordat ook heel Goa tot de Islam overging.. ,

Niet alleen een Wadjorese kroniek geeft dit bericht⁷⁵), maar ook het Dagboek bevat een notitie die daarop wijst en' waaraan tot nu toe weinig of geen aandacht besteed is. De hier bedoelde datum luidt: Vrijdag 9 November 1607/18 Radjab 1017, doch de Moslimse datum hierin dient volgens Wüstenfeld's tabellen 19 Radjab 1016 te zijn⁷⁶). Onder deze datum staat vermeld: „Voor het eerst geschiedde de Vrijdagsdienst te Tailo^J bij het begin van ons Moslim-zijn.”-

In tegenstelling dus met de individuele overgangen van twee jaar tevoren, vond toen een Vrijdagsdienst plaats, die voor een gehele groep — waarmee wel het volk en de groten van de beide Makasaarse rijken bedoeld zijn — de officiële bevestiging van zijn aanvaarding van de Islam betekende⁷⁷).

Het' merkwaardige van dé genoemde datum is, dat hij in conflict schijnt te komen met de Nederlandse berichten van van. Solt. Deze was in Mei 1607 tien dagen te Makasar en spreekt in zijn journaal over het volk alsof het reeds geheel Moslims is. Varkens waren er niet meer als voorheen volop te krijgen en de vrouwen droegen tegenwoordig lang haar terwijl zij het tevoren „op een kam afsneden”⁷⁸).

We moeten aannemen, dat het van Solt bij zijn kort bezoek ontgaan is dat de Islamisering van Makasar nog niet officieel voltooid was - en anderzijds, dat ook de eerste Vrijdagsdienst, die een half jaar later gehouden werd, het eindpunt van een ontwikkeling geweest is en in de ruim twee jaar daarvoor reeds allerlei maatregelen genomen waren die het land een Moslims aanzien moesten geven. Met deze Vrijdagsdienst werd dus de invoering van de Islam in Makasar officieel voltooid.

Reeds het jaar daarop begonnen de expedities van Goa onder de Karaëng van Tallo* tegen de voornaamste, Noordelijker gelegen Buginese rijken, die in vier jaar de een na de ander de meerderheid van de Makasaarse wapenen moesten erkennen en, als consequentie daarvan, de Islam aanvaarden. Dat ook daar de weerstand onder het

⁷⁶) Noorduyn o.c. pg 94.

⁷⁶) De afwijking van één dag in de datum van de weekdag kan het gevolg van een andere kalenderberekening geweest zijn.

⁷⁷) Valentijn maakt een vergissing, wanneer hij zegt: „Naderhand waren die van Goa in 1617 in April gevolgd”, maar hij bedoelt ongetwijfeld het bericht van 1607.

⁷⁸) «) Begin ende Voortgang II 12 pg 82.

volk groot was en Goa dus niet zonder oorlog zijn doel bereiken kon, bewijzen de scherpe woorden waarmee de vorsten van Bone, Soppeng en Wadjo⁵ vrijwillige overgang van de hand wezen⁷⁹), en toonden de Boneërs door hun vorst, de ArumPone La Tënrirua, toen hij nog voordat de strijd met Goa beslist was de Islam omhelsde, van zijn waardigheid vervallen te verklaren en een ander te kiezen⁸⁰).

J. NOORDUYN

⁷⁹) Noorduyn o.c. pg 94-95.

⁸⁰) Kroniek van Bone, Matthes Boeg. Chrest. pg 491-492.